

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2025.25.2.13-20>

Approaches to Special Educational Care in the 19th Century to the Period of the Slovak State

Prístupy k špeciálno-edukačnej starostlivosti v 19. storočí až po obdobie Slovenského štátu

Vlasta Belková

Abstract

Society's approach to individuals with disabilities has undergone many changes. From refusal, denial of access to education, to the creation of facilities that, among other things, began to provide care to the disabled and later also the opportunity to learn. In this contribution, we will outline approaches to special educational care from the beginning of the 19th century to the establishment of the Slovak state.

Keywords: Person with disabilities. Special educational care. Education laws. Institutes. Special schools.

Úvod

Právo na vzdelávanie jedincov s postihnutím nebolo v minulosti také, aké ho poznáme dnes – legislatívne ukotvené a spoločnosťou podporované. Historicky sa prístup k ľuďom so zdravotným postihnutím vyvíjal od úplného odmietania a vylúčenia až po postupné prijatie a snahu o ich integráciu do spoločnosti. V určitých časových epochách nebolo ľuďom s postihnutím umožnené nielen vzdelávať sa, ale často ani žiť dôstojný život, keďže boli považovaní za menejcenných alebo dokonca nehodných existencie.

Až s rozvojom humanistických myšlienok a zmien v spoločenskom vedomí začali vznikať prvé snahy o zabezpečenie špeciálneho vzdelávania pre osoby s rôznymi formami postihnutia. Postupný vývoj v starostlivosti o jednotlivcov s postihnutím viedol k postupnému vytváraniu špeciálnych škôl, metód výučby prispôbených individuálnym potrebám žiakov a neskôr k inkluzívnemu prístupu (Kováčová, 2019), ktorý dnes predstavuje základný princíp vzdelávania detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

Špeciálno-edukačná starostlivosť v 19. storočí

Rakúsko-uhorské školstvo sa na konci 19. storočia stalo nielen nástrojom politickej moci, tzv. politicum, ale aj nástrojom maďarizácie. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní 1867 sa v plnej miere prejavili snahy o utvorenie rečovo a politicky jednotného maďarského národa. Politická moc si jasne uvedomovala školu a vzdelávanie ako nástroj dosahovania politických cieľov a záujmov, a tak sa stali školy záujmovou agendou vládnych činiteľov. Organizačné usporiadanie škôl zmenila tzv. **thunovská školská reforma** v roku 1850.

Organizačné usporiadanie škôl poskytujúcich základné vzdelanie upravil zákon z roku 1868 o ľudových a meštianskych školách a učiteľských ústavoch. Prvýkrát od čias tereziánskej reformy základné školy, ktorých zriaďovateľom bol štát, cirkev, obec, spolky alebo súkromné osoby, dostali jednotnú vonkajšiu organizáciu. Striktne sa stanovila školopovinnosť pre všetky deti od 6 do 12 rokov, určila sa vnútorná organizácia škôl zavedením jednotných učebných predmetov a utvoril sa systém kontroly a dozoru nad všetkými školami. Tieto kroky zaradili krajiny neskôr vzniknutého Česko-slovenska do skupiny krajín s vysokou úrovňou vzdelávania. Síce sa tak stalo v aktuálne národnostne neprajnom prostredí, lebo všetky národy Uhorska museli absolvovať vzdelávanie v maďarskom jazyku, no z pedagogického hľadiska to bol veľmi významný počin pre rozvoj vzdelávania detí a mládeže.

Hospodárske aj spoločenské zmeny v 18. a 19. storočí sa odrazili aj v legislatíve. Začali sa kreovať zákony, ktoré umožňovali realizovať napr. školopovinnosť detí a neskôr aj také zákony, ktoré z aspektu vzdelávania zohľadňovali aj špecifické potreby napr. aj postihnutých detí či dospelých.

V tomto období nebol ešte žiadny zámer vytvárať špeciálne edukačné zariadenia pre deti a mládež so zdravotným znevýhodnením. Z hľadiska spoločenského záujmu boli tieto deti v starostlivosti rodiny, pre rodiny boli príťažou a školský systém s nimi nepočítal. Starostlivosť o tieto deti existovala pri sirotincoch, kláštoroch a charitatívnych zariadeniach, no ťažisko starostlivosti malo povahu opatery a nie výchovy a vzdelávania. Popri saturácii základných životných potrieb sa deťom neposkytovali rozvojové podnety. Existovalo však už niekoľko ústavov, ktoré sa špecializovali na rozvíjajúci typ starostlivosti so špecializovaným prístupom. Takými boli aj jedny z prvých zariadení na Slovensku, v ktorých sa vyučovali postihnutí jedinci. Spomenieme niektoré z nich. Boli to predovšetkým ústavy pre nepočujúcich a nevidiacich. Prvý ústav pre hluchonemých na území Slovenska bol založený v Bratislave v roku 1833. Učiteľom a vychovávateľom bol Izidor Blumauer. Sluchovo postihnutí žiaci si osvojovali aj hovorenú reč, učili sa čítať, písať, počítať. Súčasťou výučby bolo aj pracovné vyučovanie, telesná výchova a náboženská výchova.

Prvý ústav pre zrakovo postihnutých na území dnešného Slovenska bol zriadený v Bratislave v roku 1825. V Bratislave fungoval len rok, už

v roku 1826 ho preložili do Budapešti. Tento ústav bol po vzniku Česko-slovenskej republiky otvorený v roku 1923 v Levoči. Bol to ústav s názvom Súkromný mužský remeselný ústav.

Starostlivosť o mentálne postihnuté deti sa začala realizovať v Plešivci v roku 1898. V tomto roku vznikol ústav pre slabomyselných vďaka riaditeľovi miestnej drevospracujúcej spoločnosti Samuelovi Blumovi.

Vznik ústavov pre telesne postihnutých na území Slovenska sa datuje do obdobia po 1. svetovej vojne. Prvý ústav otvorili v roku 1922 v Slávnici s názvom Domov slovenských mrzáčikov.

Starostlivosť o chorých a zdravotne oslabených bola viazaná na zdravotnícke zariadenia. Prvou detskou liečebňou na Slovensku sa stal v roku 1919 Štátny liečebný ústav pre škrofulózne (tuberkulózne) deti v Dolnom Smokovci. Zriadená bola pri ňom aj prvá škola pri zdravotníckom zariadení na Slovensku. Na jeho vzniku sa podieľal Vavro Šrobár. Pre starostlivosť o zdravotne oslabené deti začali vznikať ozdravovne. Do ozdravovní sa umiestňovali zdravotne oslabené deti spravidla na dva mesiace.

Do skupiny detí vyžadujúcich špeciálnu starostlivosť patrili v minulosti aj deti psychosociálne narušené. Do tejto skupiny zaraďovali deti osirelé alebo opustené, umiestňované do náhradnej rodinnej starostlivosti, ako aj deti a mládež psychosociálne narušené, ktoré vyžadovali reedukačnú starostlivosť v špeciálnom zariadení. Umiestňovali sa buď do štátnych detských domovov, alebo do pestúnskych rodín. Psychosociálne narušení či mravne narušení, zanedbaní... sa umiestňovali do polepšovni, ktoré sa po 1. svetovej vojne premenovali na ústavy – prevýchovné ústavy. Najznámejší z nich bol Štátny výchovný ústav J. A. Komenského v Košiciach z roku 1919.

Na zriaďovanie ústavov pre postihnutých jedincov neskôr nadväzoval vznik škôl pre výchovu a vzdelávanie postihnutých. Zriaďovanie škôl pre tieto deti sa však nerealizovalo systematicky. Spravidla školy v začiatkoch tvorili súčasť ústavov.

Po vzniku Československej republiky v roku 1918 nemali obe súčasti nového štátu rovnaké zákony. Len postupne vznikali jednotné právne normy, ktoré však nepostačovali pre špeciálnu pedagogickú činnosť. Iba vtedajšie pomocné školy (ich neskorší názov bol osobitné školy) fungovali podľa špecifickej zákonnej úpravy, ktorou bol Zákon č. 86/1929 Sb. o pomocných školách (trídách).

Posledným predpisom v medzivojnovom období, ktorý sa dotýkal aj špeciálneho školstva, bol „Školský a učebný poriadok pre obecné a meštianske školy a pre pomocné školy“, vydaný v roku 1937. V tomto období na Slovensku nastal väčší rozvoj ústavnej starostlivosti. Podľa sídiel významných ústavov sa vytvorili štyri odborné centrá pre otázky starostlivosti o chybnú mládež. Sídla sa vytvorili v Trenčíne pre slabomyselných, v Kremnici pre hluchonemých, v Levoči pre slepých a v Bratislave pre telesne chybných. (Horňák, Kollárová, Matuška, 2002)

Zhrnutie a zovšeobecnenie: typ starostlivosti v zariadeniach na prelome 19. a 20. storočia ovplyvnil vznik špeciálnej pedagogiky ako pedagogickej disciplíny. To predurčilo tendencie pre ďalšie obdobia: zakladať inštitucionálnu výchovno-vzdelávaciu sieť zariadení pre deti a mládež s postihnutím. S tým neskôr súvisela aj príprava učiteľov, ktorí vzdelávali deti a mládež s postihnutím a narušením.

Prístupy k špeciálno-edukačnej starostlivosti po vzniku

1. Československej republiky

Vznikom Československej republiky sa na Slovensku skončila právomoc uhorského Ministerstva kultúry a výučby v Budapešti. Národný výbor československý, niekoľko dní po vyhlásení ČSR, zriadil zákonom č. 2/1918 Zb. z. a n. z 2. novembra 1918 najvyššie správne úrady československého štátu, medzi nimi aj Úrad pre správu vyučovania a národnej osvetu. Jeho názov bol upravovaný, pomenovanie Ministerstvo školstva a národnej osvetu (ďalej MŠaNO) pretrvalo až do zániku Československej republiky. Prvým československým ministrom školstva a národnej osvetu bol Gustav Habrman (1918 – 1920). Túto funkciu vykonávali v medzivojnovom období aj Slováci – Vavro Šrobár (1921 – 1922), Ivan Markovič (1924 – 1925), Milan Hodža (1926 – 1929), Anton Štefánek (1929) a Ivan Dérer (1929 – 1934). Organizácia a pôsobnosť školských úradov v predmníchovskom Československu bola definitívne upravená zákonom č. 292/1920 Zb. z. a n. zo dňa 9. apríla 1920. V súlade so zákonom (§ 1) najvyššia správa celej výchovy, vyučovania a školského dozoru patrila štátu. Štát spravoval školy prostredníctvom MŠaNO, ktoré bolo centrálnym riadiacim orgánom školstva. Zákon upravoval tiež organizáciu a pôsobenie školských úradov od ministerstva až po jednotlivé školské obce a zároveň určoval i dozor nad vzdelávacími inštitúciami. Zemské školské rady v Prahe a v Brne, na Slovensku školský referát v Bratislave riadili a kontrolovali nižšie typy škôl (ľudové, meštianske a pomocné) prostredníctvom školských inšpektorov.

Malý školský zákon č. 226 z roku 1922

Školský referát začal Ministerstvu školstva a národnej osvetu v Prahe priamo podliehať po vydaní výnosu 8. februára 1922, keď bol vyňatý z právomoci ministra s plnou mocou pre správu Slovenska a pretvorený na Referát MŠaNO v Bratislave.

Vznik prvej Československej republiky v roku 1918 okrem nadobudnutia možnosti pre svojbytný národný rozvoj, znamenal pre Slovákov aj nádejné možnosti v oblasti školskej politiky a procesu vytvorenia modernej školskej sústavy na území novovzniknutej republiky. Ministerstvo školstva a národnej osvetu sídlilo v Prahe a bolo ústredným orgánom štátnej správy.

Školská sústava obsahovala národné školstvo (detské opatrovne, ľudové, meštianske a pomocné školy), stredné školstvo (osemročné gymnáziá, učiteľské ústavy, odborné školy) a vysoké školy. K významným legislatívnym počinom patrila tzv. Malý školský zákon č. 226 z roku 1922, podľa ktorého sa od školského roku na Slovensku zaviedla osemročná povinná školská dochádzka.

Zákon zo dňa 13. júla 1922 č. 226, ktorým sa menia a doplňujú zákony o obecných a občianskych školách, tzv. Malý školský zákon sa zmieňoval o starostlivosti o úchylné deti. Do uvedenej kategórie patrili deti s telesným, zmyslovým a mentálnym postihnutím (slabomyselné, zmrzačené, mravne vadné, inak úchylné). Táto terminológia je z dnešného pohľadu až krutá a nehumánna, bola v tom čase bežná a používala sa do polovice 20. storočia. Omnoho neskôr bola postupne nahradzovaná termínmi, ktoré uvádzame v príslušných odsekoch. Napriek súčasnému zdaniu o nehumánnom prístupe ako príklad uvádzame, že levočský Štátny ústav pre slepých bol zároveň aj školou so vzdelávacím plánom.

Postup zaraďovania detí do špeciálnych škôl upravovalo Vládne nariadenie č. 64/1925 Zb. z. n. zo 4. apríla 1925, ktoré sa týkalo ľudových a meštianskych škôl. Stanovilo učebné predmety v oboch stupňoch škôl, klasifikovalo ich na povinné a nepovinné, určilo rozsah a rozdelenie učiva, riešilo otázku vyučovania náboženstva, zriaďovanie a rušenie tried, účasť školských lekárov na zabezpečovaní zdravotnej starostlivosti žiakov pri telesnej výchove, **zaraďovanie postihnutých detí do špeciálnych tried**, pravidlá pre vznik zmiešaných škôl, ktoré sa mali zriaďovať v takých obciach, kde neboli podmienky pre samostatné chlapčenské a dievčenské školy.

Zákon č. 86/1929 Sb. ze dne 24. května 1929 o pomocných školách (třídách) zmenil pozitívne prístup aj možnosti vzdelávania mentálne postihnutých detí.

Na konci dvadsiatych rokov 20. storočia tak vzniklo prvé legislatívne nariadenie týkajúce sa detí s „nedostatkem duševných schopností“. Zákon o pomocných školách ich definoval v § 6 takto: „Pomocné školy sú zriadené na to, aby sa deťom v školopovinnom veku, o ktorých sa zistilo, že pre nedostatok duševných schopností sa nemôžu s náležitým prospechom vzdelávať v obecnej škole, ale sú vzdelávania schopné, poskytovala výchova a najpotrebnejšie vzdelávanie, ktoré inak deťom pravidelne vyvinutým má poskytovať obecná škola.“ Podľa tohto zákona boli pomocné školy zväčša samostatné školy s vlastnou správou, budovou, dielňou, záhradou, ihriskom. Povinnosť navštevovať túto školu mali deti vo veku školopovinnosti, s výnimkou detí oprostých od školopovinnosti z dôvodu: sťaženej duševnej alebo telesnej choroby, ktorá im znemožňovala zúčastňovať sa vyučovania a detí, u ktorých učiteľský zbor pomocnej školy so súhlasom lekára s istotou zistil, že ich telesný a duševný stav pripúšťa, aby sa ďalej vzdelávali v ľudovej škole. Paragraf 10 vymedzoval požiadavky na učiteľa, ktoré spočívali v skúške spôsobilosti pre ľudovú alebo meštiansku školu a odbornú skúšku učiteľskej spôsobilosti pre pomocné školy.

Problémom zostala naďalej starostlivosť o telesne, zmyslovo a mentálne postihnuté deti, ktorých výchova nemala tradície v predchádzajúcom štátoprávnom usporiadaní. Takéto ústavy vznikali a zriaďovali sa len mimo hlavného školského prúdu, a to aj z podpôr spoločností, cirkví a jednotlivcov, zbierok a príspevkov Červeného kríža. Takými bol podľa Gabzdilovej (2014) súkromný ústav pre vzdelávanie hluchonemých založený v Košiciach v roku 1924, Domov slovenských mrzáčikov v Slávnici pri Trenčíne v roku 1925, ktorý vznikol vďaka podpore Červeného kríža, pomocné (osobitné) školy, ústavy so školami pre nepočujúcich (štátny ústav v Kremnici) a nevidiace deti (Ústav nevidiacich v Levoči).

Dvadsať a tridsať rokov napriek segregovanému prístupu k výchove a vzdelávaniu postihnutých možno považovať za pozitívny a humánny krok v rozvoji vzdelávania znevýhodnených (postihnutých) detí a mládeže. Treba zdôrazniť, že existovala snaha zapojiť týchto jednotlivcov do pracovného života a nájsť si uplatnenie a schopnosť určitej sebestačnosti. Bolo im určené aj odborné vzdelanie, resp. vyučenie najmä v manuálnych a remeselných odboroch. Na jednej strane snaha o zlepšenie postavenia tejto skupiny ľudí v edukácii a možnosti zaradenia do pracovného procesu, na druhej strane negatívny prístup z hľadiska používanej terminológie, ktorá pomenúvala týchto jedincov: *úchylní, mrzáci, krippli, slabomyselní, slepi, hluchonemí, mravne vadní, duševne vadní, spustlí* a pod.

Prístupy k špeciálno-edukačnej starostlivosti v období Slovenského štátu

Tragickým obdobím v slovenskom školstve bolo obdobie Slovenského štátu, ktoré znamenalo kroky späť. Po rozdelení Československa sa vytvorilo Ministerstvo školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny. Ako píše J. Mátej (1976), pod vedením ľudáckych ministrov školstva (Matúš Černák, Jozef Sivák). Najmä Sivák tvrdo presadzoval fašizoidné a nacionalistické myšlienky a uplatňovali sa nielen formou zákonov, ale aj pestovaním nenávisti rasovej, národnostnej, klerikálnej a ideologickej. Nepriateľmi ideológie sa stali Česi, Rusi, evanjelici a iné vierovyznania, najmä židovské. Potláčané boli akékoľvek práva jednotlivcov a štýl pedagogickej práce sa dogmatizoval, radikalizoval sa dôraz na klerikálnu výchovu. S tým súvisela výchova k nenávisti rasovej, najmä neznášanlivosť voči Židom a Cigánom (Rómom).

Počas tohto obdobia muselo slovenské školy opustiť veľké množstvo českých učiteľov, žiakov a študentov, ale aj pokrokových slovenských učiteľov. Ešte tragickejšim bol osud celých židovských rodín a ich detí. Židovské deti boli vylúčené zo štúdií na štátnych, obecných a cirkevných školách. Aj učiteľov Židov prepúšťali zo školských služieb. Zatvorené boli všetky židovské školy. Tieto kroky sa odrážali aj na vzťahoch slovenských detí, pestovalo sa udavačstvo v radoch žiakov aj učiteľov. Vrcholom tejto kataklizmy bol súhlas slovenskej vlády s vyvážaním Židov, Cigánov, komunistov,

ale aj postihnutých do pracovných táborov a do koncentračných táborov, kde boli masovo vraždení.

Zákonom č. 308/1940 bolo nariadenie výučby náboženstva, zrušenie koedukácie, ktorá už v predchádzajúcom období bola pokrokovým princípom zjednotenia vzdelávacích príležitostí. Malo to negatívny dopad na možnosti vzdelávania dievčat na stredných školách, ale aj na zriaďovanie segregovaných cirkevných škôl. Prevládajúca rasistická ideológia nepriala udržiavaniu myšlienok o demokracii a humanizácii vo vzdelávaní, a to najmä vo vzťahu k rodovej rovnosti a už vôbec nie vo vzťahu k zdravotnému stavu. Pestovala sa neznášanlivosť aj voči deťom a ľuďom s akýmkoľvek zdravotným postihnutím, ale aj kultúrnou odlišnosťou.

Ústavy pre chybnú mládež a pomocné školy (Mátej, 1976, s. 383) „v tomto období stagnovali a boli zo strany štátu úplne zanedbávané. Táto nevšímavosť bola príznačná pre klérofašistický režim, ktorý nedbal na potreby ľudí s postihnutím, naopak, ich prítomnosť v spoločnosti bola nežiaduca. Na úseku tohto školstva je pre toto obdobie charakteristické, že aj tá nepatrná starostlivosť, ktorej sa mu dostávalo, bola prevažne od charitatívnych spolkov a nie od štátu.“

Ak máme charakterizovať prístup k deťom a mládeži s postihnutím z hľadiska prístupov, možno ho otvorene nazvať ignorujúcim, represívnym, ba až likvidačným. Dedičstvo z tohto obdobia však poznamenalo myslenie a predsudky mnohých ľudí na niekoľko desaťročí.

Záver

Postoj k jedincom s postihnutím v našich dejinách poznamenal aj rozvoj špeciálnej pedagogiky. V krátkom náčrte príspevku sme sa snažili zachytiť dôležité tendencie vtedajších spoločenských zriadení, ktoré ovplyvnili výchovu a vzdelávanie, ako aj možnosti prípravy na pracovné uplatnenie postihnutých detí a mládeže.

Bibliografia

- GABZDILOVÁ, S. 2014. *Školský systém na Slovensku v medzivojnovnej Československej republike (1918 – 1938)*. Košice.
- HERFORT, K., ZEMAN, J. 1925. Návrh zákona o vzdelávaní učiteľstva škôl národných a škôl pro deti úchylné. In: *Úchylná mládež. Časopis pro výzkum a výchovu mládeže slabomyslné, hluchonemé, slepé, mravně vadné a zmrzačené*. 1925, roč. 1, s. 75-76.
- HORŇÁK, L., KOLLÁROVÁ, E., MATUŠKA, O. 2002. *Dejiny špeciálnej pedagogiky*. Prešov, PF PU. ISBN 80-8086-122-8.
- KOVÁČOVÁ, B. (2019). *S inklúziou od raného veku*. Reziliencia, 2019. 100 s. ISBN 978-80-972277-5-3.

- MÁTEJ, J. 1976. *Dejiny českej a slovenskej pedagogiky*. Bratislava: SPN.
- Zákony pro lidi. Dostupné na: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-95>
- PREDMERSKÝ, V. 1978. *Kapitoly z dejín špeciálnej pedagogiky*. Bratislava: Univerzita Komenského. 131 s.
- PRÝGL, K. 1927. Čoho je treba slovenským mrzáčikom. In: *Slovenský učiteľ*, 1927, roč. 6, č. 1, s. 101-102.
- Vládne nariadenie č. 64/1925 Zb. z. n. zo 4. apríla 1925.
- Zákon č. 86/1929 Sb. ze dne 24. května 1929 o pomocných školách (třídách).
- Zákon zo dňa 13. júla 1922 č. 226, ktorým sa menia a doplňujú zákony o obecných a občianskych školách, tzv. Malý školský zákon. Dostupné na: <http://www.jastrabieprimichalovciach.sk/files/2015-06-18-131929-1922.pdf>
- Zákon č. 2/1918 Zb. z. a n. z 2. novembra 1918. Dostupné na: <http://www.jastrabieprimichalovciach.sk/files/2015-06-18-131929-1922.pdf>

Doc. PaedDr. Vlasta Belková, PhD.

Katedra špeciálnej pedagogiky

Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta

Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok

vlasta.belkova@ku.sk